

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 6

ПЕЧЕННА Н.А.,
доцент, кандидат
історичних наук

ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО СКІФІВ

Близько VIII – VII ст. до н.е. в Причорномор'ї, в прикаспійських степах і в північній частині Середньої Азії відбувалося переміщення племен скіфських племен, що переживали у той час період розкладу первіснообщинного ладу. За свідченням Геродота, скіфи займали велику країну, що мала вид чотирикутника, південна сторона якого – берег Чорного моря, – була протяжністю «в 20 днів шляху» [2, 46], тобто близько 700 км.

Геродот розрізняв племена скіфів за способом їх занять: скіфи-орачі жили в долинах Бугу і Дніпра, скіфи-кочівники на схід від Дніпра; окрім цих племен, Геродот згадує «скіфів царських», але не пояснює, хто вони і де жили. У скіфів було розвинуто скотарство і особливо конярство, внаслідок чого головним родом військ у них була кіннота. У могилах скіфських племінних вождів знаходять десятки і сотні скелетів коней, принесених в жертву і похованих разом з вождями.

У VII ст. до н.е. у скіфських племен існували органи військової демократії: збори племен, вожді племен і рада племінних вождів. Одним з головних завдань такої громадської організації було ведення війни. У зв'язку з цим у скіфів особливо шанували бога війни, якому приносилися великі жертви. До VI ст. до н.е. влада скіфських вождів стала спадковою і фактично перетворилася на царську владу. Виникла могутня скіфська держава, яка була великою політичною силою і проіснувала декілька сторіч. Скіфи в VII столітті до н.е. вели завойовницькі війни. Вони вторглися до Малої Азії, де панували, за свідченням Геродота, 28 років. У VI – V ст. до н.е. скіфи вели оборонні війни, зокрема, успішно відбили спробу перського війська поневолити Скіфію.

У скіфів всі чоловіки були воїнами. «...під час одного з свят не дозволялося пити кругову чашу тому, хто ще не убив жодного ворога» – зазначає Аристотель [3, 75]. По словах Геродота, скіф отримував частку здобичі в бою по кількості убитих ворогів, на доказ чого він приносив своєму цареві їх голови [2, 39]. У старо-

давніх народних оповіданнях говорилося, що войовничий скіфський народ поклонявся мечу, як араби каменю, як перси річці. Скіфи відрізнялися волелюбністю, хоробрістю і завзятістю в боротьбі. Геродот вважав скіфів видатними по розуму, мудрими з народів. За словами іншого історика – Юстіна, це був «...народ в працях невтомний, у війнах неприборкний, а міцність тілесних тіл його була надзвичайна. Вони нічого не придбали, що можна було б втратити, в перемогах не шукали нічого, окрім однієї слави» [3, 76].

Основною зброєю скіфів були лук і довгий спис. Скіфський воїн – це кінний лучник. Зі скіфами греки пов'язували саму появу лука. Підтвердженням цього є слова Плінія Старшого, що «лук і стріли винайшов Скіф, син Юпітера». Дуже влучним є вираз, який Плутарх приписує скіфському мудрецеві Анахарсису: «...луки співчують скіфам, ліри ж і флейти – еллінам» [4, 135]. Скіфські раби-лучники служили в Афінах в ролі поліцейських.

Скіфський лук складався з двох серповидних частин, сполучених прямою перемичкою. Єдиний скіфський лук, що непогано зберігся до нашого часу, був знайдений в одному з курганів IV в. до н.е. групи Три брати під Керчу. Цей складний лук складався з трьох дерев'яних пластин, обмотаних по спіралі смужкою кори. Скіфські стріли мали довжину 0,6-0,7 м, їх наконечники робилися в основному з бронзи. Найбільш ранні наконечники (VII-VI ст. до н. е.) мали листоподібну або ромбічну форму, виступаюча втулка деколи забезпечувалася гострою шпилькою. Правда, вже тоді з'явилися наконечники трилопатевої або тригранної форми, які витіснили більш ранні наприкінці VI ст. до н.е. [1, 15].

Лук і стріли укладалися в спеціальний футляр («горит»), що мав трапецієвидну або прямокутну форму. Горити виготовлялися з дерева, обтягувалися шкірою, іноді прикрашалися бляшками і т.п. Добре відомі золоті обкладання горитів, відкриті в скіфських царських курганах IV ст. до н.е. (Чертомлик, Мелітопольський, П'ять Братів і ін.). Геродот пише, що скіфи натягували тятину лука не до грудей, а до плеча [4, 118] і майстерно стріляли як з правого, так і з лівого плеча.

Складний лук був достатньо могутнім і забезпечував значну дальність польоту стріли. Це підтверджується свідцтвами

стародавніх авторів і іншими джерелами. Вегецій повідомляв про змагання стрільців на дистанцію 400 м. Далекобійність скіфського лука відзначав Есхіл. Особливу цінність має напис з Ольвії про видатне досягнення Анаксагора, сина Дімагора, що послав стрілу на відстань в 282 оргії (близько 521,6 м) [4, 139]. Безумовно, цей постріл був зроблений з скіфського лука, який набув повсюдного поширення в північно причорноморських колоніях, і особливо в Ольвії.

Звичайно, відмічені вище рекордні постріли з лука були доступні лише видатним майстрам. Звичайна дальність пострілу, доступна масі воїнів, була набагато нижча. Стрільба в бойових умовах також знижувала і дальність, і влучність. За підрахунками археолога А.Ф. Медведєва, найкоротшою дистанцією для стрільби є дистанція приблизно 12,6 м, а межею, за якою влучна стрільба неможлива є дистанція в 144-156 м [4, 140].

Відзначимо, що максимальна дистанція, на яку проводять зараз змагання по прицільній стрільбі з сучасного спортивного лука, рівна 90 м. Вірогідно, ці дистанції були звичайні і для скіфів. Крім того, слід враховувати, що скіфи, мабуть, найчастіше стріляли, сидячи на коні. Про це свідчать і монета Атея, і зображення полоуючого скіфа на чаші з Солохи. І слова Геродота, швидше за все, відносяться не тільки до того, що скіфські лучники їздили на конях («кожен – кінний стрілець»), а й до того, що і стріляли вони з цього положення. Стрільба з коня, особливо в русі, ймовірно, скорочувала дистанцію польоту стріли, знижувала точність стрільби, її темп. Ці недоліки при стрільбі по одиничній меті були не так помітні при стрільбі по масі пішого або кінного супротивника. Особливо ефективним обстріл з лука був при нападі на малорухливий стрій піших воїнів, яким була фаланга. Цікавим є свідцтво Ксенофонта про те, як під час переходу грецьких найманців Кіра по Малій Азії їх стрій був обстріляний лучниками, які стали «...пускати стріли і ніхто з них не промахнувся, – а промахнутися було важко навіть при великому бажанні» [4, 141].

Стріла, випущена з лука скіфського типу, мала велику вражаючу силу. При розкопках нерідко знаходять наконечники стріл, що засіли глибоко в кістках похороненого, наконечники, які не змогли витягнути навіть в тому випадку, якщо поранення

не стало причиною смерті і чоловік продовжував жити. Ось декілька прикладів. У похованні з кургану у с. Широке Скадовського р-ну Херсонської обл. у чоловіка-воїна було виявлено два поранення в голову – уламки бронзових наконечників в лобовій і тім'яній кістках. Їх не змогли витягнути з черепа, після поранення людина прожила декілька років, а навколо наконечників утворився нарост кістки. У лобовій частині черепа чоловіка з поховання в кургані у Холодного Яру також стирчала стріла. У центральному похованні кургану у с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл. в хребці воїна стирчав наконечник стріли, що встромився на половину своєї довжини. Про те, що стріла пробивала щит і панцир, писав Ксенофонт. Підкреслюючи велику вражаючу силу стріли, Фуکیدід писав, що «від стріл не захищали... повстані панцирі, об які ламалися металні дротики» [4, 141]. Це добре видно в сценах битв, відтворених на античних амфорах, – щити і панцирі багатьох воїнів пробиті стрілами. Луки «скіфського» типу застосовувалися і надалі впродовж сторіч. Вдала і довершена конструкція не зазнала істотних змін і в першому тисячолітті нової ери.

Другим широко поширеним видом наступального озброєння скіфів і інших варварів Північного Причорномор'я були списи завдовжки 1,7 – 2,2 м. Списи мали залізні наконечники з пером листоподібної форми і втулкою для насадження на держак, вони, звичайно, використовувалися не тільки в ближньому бою, а й для метання по супротивникові. Для метання використовувалися також дротики. Останні швидше за все, є зброєю місцевого північно-причорноморського походження, що з'явилася тут досить пізно, – в V ст. до н.е.. За розмірами дротики не відрізняються від копій, але їх наконечники виділяються явною своєрідністю. Перш за все, це відноситься до розмірів – тенденція розвитку таких наконечників зводиться до збільшення довжини до 0,4 і навіть 0,5 м. Слід вказати на своєрідність форми, оскільки наконечник дротика складається не з двох звичайних для списа частин (втулка і перо), а з трьох: втулка, стрижень і перо [1, 18]. На втулку, в якій кріпився держак, доводиться приблизно 1/3 довжини наконечника, далі слідує ще довший стрижень, що поступово звужується до кінця, завершується невеликим пером. Це перо з двома бічними шпильками має дуже невеликі розміри,

які становлять приблизно 1/10 довжини наконечника. Дротик такого типу можна визнати дуже хорошим металевим знаряддям, що майже наближається до ідеального металевого списа – римського «філуму». Вони використовувалися не стільки степниками-кочівниками, скільки землеробськими племенами Прикубанья і лісостепу Північного Причорномор'я.

Мечі були зброєю ближнього бою і використовувалися для завдання колючих та рублячи ударів. Скіфські мечі – «акінаки» мали довжину 0,5-0,7 м (мечі завдовжки в 1 м зустрічаються рідко), кинджали були коротші – 0,3-0,4 м. Мечі і кинджали при цьому відрізнялися не лише розмірами, але і оформленням рукояті. Перехрестя, що відокремлювало рукоять від леза, мало, за визначенням фахівців, «серцеподібну», «метеликоподібну» або «ниркоподібну» форму; на пізніх екземплярах воно могло бути майже трикутним. Рукоять закінчувалася наверхієм овальної форми. В V ст. до н.е. з'явилися мечі і кинджали з так званими «антенними» на верхіях [1, 21].

Щити скіфських воїнів були овальними, прямокутними або майже квадратними. Панцирі належали до типу зброї з металевим пластинчастим набором або, іншими словами, до типу лускової зброї. Основа таких панцирів була шкіряною, на нього нашивалися довгасті металеві пластинки, в основному залізні; для цієї мети у верхній частині кожної пластинки були спеціальні отвори. Пластинки нашивалися на основу горизонтальними рядами з таким розрахунком, щоб верхній ряд частково перекривав нижній. Виготовлені таким чином лускові панцирі були достатньо гнучкими і зручними, вони надійно захищали воїна від ударів ворожих мечів і копій.

Ранні скіфські шоломи (VII-VI ст. до н.е.) відливалися з бронзи, і мали півсферичну форму. У Скіфії знахідки таких шоломів походять в основному з курганів Прикубанья, тому їх часто називають шоломами «прикубанського типу». Пізніше скіфська аристократія стала використовувати захисне озброєння грецького виробництва – шоломи і поножі, панцирі ж завжди залишалися своїми «рідними» – лусковими [1, 22].

Бойовий порядок скіфів складався з окремих гуртів (родових загонів), які шикувалися в одну лінію. Декілька загонів висилалося вперед для засідок і в резерв для підтримки частин бо-

йового порядку, яких перемагав супротивник. Глибина бойового порядку була невизначеною; велика увага приділялася рівнянню по фронту і зімкненості строю, що часто мав форму клину. Бій вели в кінному будую і ніколи не спішувалися.

Нерідко скіфи прагнули перемогти свого супротивника не силою, а військовою хитрістю. Бій зазвичай починали увечері діями дальніх засідок, обходами супротивника і удаваним відступом з несподіваним переходом в контратаки. При успішному результаті бою скіфи переслідували супротивника до повного його знищення або розсіювання. Потерпівши поразку, вони не відмовлялися від боротьби, а продовжували її до тих пір, поки остаточно не були розбиті наголову або не добивалися перелому на свою користь.

Військове мистецтво скіфів мало свої особливості як відносно способів ведення війни в цілому, так і відносно ведення окремих боїв (так званий скіфський спосіб ведення війни).

Стратегія скіфів характеризується правильною оцінкою співвідношення сил і прагненням змінити його в свою користь. За наявності чисельної переваги ворога скіфи не вступали в бій, а навмисно відступали углиб своїй території. Лише після того, як ворог був деморалізований і ослаблений, скіфи прагнули відрізувати йому шляхи відступу, а потім оточити і знищити. Таким чином, скіфи одні з перших застосували стратегічний відступ для зміни співвідношення сил в свою користь [3, 78].

Методи ведення скіфами бойових дій також мали свої особливості. Скіфи перші розділили військо на два взаємодіючі загони: один загін знаходився перед фронтом наступаючого ворога, інший – в постійній готовності завдати удару у фланг і тил ворога, якщо він почне відступати. Під час свого відступу углиб країни скіфи систематично нападали на ворога, знищували запаси продовольства, уганяли стада худоби і випалювали рослинність, залишаючи супротивника без продовольства, а його коней без підніжного корму.

Скіфи широко застосовували такі способи ведення війни, які стародавні античні автори називали «малою війною». Вони влаштовували засідки, заманювали ворога, раптово нападали на нього вдень і вночі і швидко зникали. Дрібними несподіваними нападами вони постійно тримали в напрузі все вороже військо, а

самі були невловимі. Характеризуючи військове мистецтво скіфів, Геродот писав: «У цьому найбільш важливому відношенні вони влаштовуються так, що ніякий ворог, що вторгся в їх країну, не може вже врятуватися звідти втечею, не може і наздогнати їх, якщо тільки вони самі не побажають бути відкритими, тому що скіфи не мають ні міст, ні укріплень, але пересувають свої житла з собою, і всі вони – кінні стрілки з лука; прожиток собі скіфи здобувають не землеробством, а скотарством, і житла свої влаштовують на возі. Як же їм не бути непереможними і неприступними?» [3, 81]. Стародавні автори добре розуміли історичну роль скіфів. Вони вважали, що подвиги скіфів були достатньо великі і важливі і що початок їх історії був не менш славний, чим їх владичтво.

Література

1. Виноградов Ю.А. «Там закололся Митридат...» Военная история Боспора Киммерийского в доримскую эпоху (VI – I вв. до н.э.). – М.: «Филоматис», 2004. – 208 с. (Серия «Militaria Antiqua», IV).
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах // Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн.1 / Передмова П.П.Кононенко. – К.: Либідь, 1996. – 352 с.
3. Разин Е.А. История военного искусства XXXI в. до н.э. – VI в.н.э. – С.-Пб.: ООО «Издательство Полигон», 1999. – 560 с.
4. Черненко Е.В. Скифские лучники. – К.: «Наукова думка», 1981. – 166 с.